

Universiteit
Leiden
The Netherlands

In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Vetten, J. de

Citation

Vetten, J. de. (2016, November 9). *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44139> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vetten, J. de

Title: In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Issue Date: 2016-11-09

‘Nederland voor de Nederlanders’ Aard en ideologie van de CP en CD

De CP en CD, wat voor soort partijen waren dat? In dit hoofdstuk volgt om die vraag te beantwoorden eerst een korte geschiedenis van die partijen. Vervolgens zal worden ingegaan op de kernpunten van hun ideologie; die zullen worden geschetst aan de hand van inzichten uit de recente wetenschappelijke literatuur. De aard en ideologie van de CP en CD worden hieronder vrij uitvoerig en in onderlinge samenhang beschreven, omdat een goed beeld van het gedachtegoed van die partijen nodig is om de bestrijding en de argumenten die de ‘bestrijders’ daarbij hanteerden beter te kunnen begrijpen en op waarde te kunnen schatten.¹

Korte geschiedenis²

De Centrumpartij werd opgericht op 11 maart 1980. De wortels van de CP lagen in de Nederlandse Volks-Unie (NVU). Die was in de loop van de jaren zeventig, met name onder invloed van haar voorman Joop Glimmerveen, in sterke mate geradicaliseerd en steeds meer in (neo)nazistisch vaarwater terechtgekomen. In december 1979 richtte een drietal oud-NVU'ers, Henry Brookman, Yge Graman en Robert Boot, de Nationale Centrumpartij (NCP) op. Al bij de eerste openbare vergadering van de NCP op 29 februari 1980 ging het helemaal mis. Na die vergadering, waar Brookman naar verluidt een ‘slaapverwekkende’ rede had gehouden, besloot een aantal jongeren in actie te komen tegen een groep illegale Marokkanen die in de

Mozes en Aäronkerk in Amsterdam haar toevlucht had gezocht om uitzetting te voorkomen. Een vechtpartij volgde, waarbij ook gewonden vielen. De politie arresteerde onder anderen Boot en Graman. Brookman was zeer geschrokken van de actie in de Mozes en Aäronkerk en besloot om de NCP op te heffen. De dag daarop richtte hij de Centruumpartij op, met hetzelfde programma als de NCP, maar zonder Boot en Graman.

De eerste verkiezingen waar de CP aan meedeed, de Tweede Kamerverkiezingen van 26 mei 1981, waren weinig succesvol; de partij behaalde slechts 0,14 procent van de stemmen. Wél succesvol was de CP bij de Kamerverkiezingen van 8 september 1982; deze waren noodzakelijk na de val van het tweede kabinet-Van Agt. Onder de leuze ‘Niet rechts, niet links, maar eerlijk opkomen voor alle Nederlanders is ons devies’ had de CP in haar verkiezingscampagne veel nadruk gelegd op het thema immigratie. De CP behaalde nu 0,8 procent van de stemmen en daarmee één zetel die werd bezet door haar voorman, Hans Janmaat.

Hans Janmaat was geboren op 3 november 1934 in Nieuwer-Amstel (nu Amstelveen), als oudste zoon in een groot katholiek gezin. Zijn vader was vertegenwoordiger, later verzekeringsmakelaar en verspreider van leesportefeuilles. Na in Gouda de lagere school en de hbs te hebben doorlopen studeerde Janmaat twee jaar vliegtuigbouw in Delft. Hij moest met de studie stoppen toen zijn vader failliet ging. Vanaf 1962 werkte hij enkele jaren als gastarbeider in Duitsland, waar hij zijn latere vrouw Evi Hock – afkomstig uit Duits-talig België – leerde kennen. Hij keerde in 1964 terug naar Nederland en kocht van het in Duitsland verdiende geld een meubelfabriek; samen met enkele van zijn broers voerde hij de directie van dit bedrijf. Na een brand een paar jaar later werd het bedrijf geliquideerd. Van het verzekeringsgeld en met steun van zijn vrouw – hij was inmiddels in maart 1966 met Evi Hock getrouwd³ – ging hij in september 1966 weer studeren, nu politicologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Janmaat had naar eigen zeggen al jong belangstelling voor politiek. Hij ging politicologie studeren omdat hij graag een politieke functie wilde gaan bekleden en daarvoor

goed beslagen ten ijs wilde komen. Hij studeerde af in januari 1972. In datzelfde jaar werd hij actief in de Katholieke Volkspartij (kvp). In afwachting van een politieke functie voorzag Janmaat in zijn levensonderhoud als leraar maatschappijleer aan twee middelbare scholen in de regio Den Haag.⁴ Maar hij brak niet door binnen de kvp, waar naar eigen zeggen vooral zijn visie op de bevolkingspolitiek op grote bezwaren stuitte. In 1979 verliet hij de partij. Hij werd nu actief bij ds'70⁵, waarvoor hij enkele radio-uitzendingen verzorgde, waaronder een over bevolkingspolitiek die nogal wat opschudding veroorzaakte, in ieder geval binnen die partij zelf. Daarna kwam hij ook binnen ds'70 op een zijspoor.⁶ In maart of april 1980 werd hij lid van de cp, waar hij snel carrière maakte. Twee jaar later werd hij lid van de Tweede Kamer.

Na de verkiezingsoverwinning van 1982 ging het ook bij de in 1983 en 1984 gehouden verkiezingen voorspoedig met de cp. Bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Almere, op 21 september 1983, behaalde de cp 9,2 procent van de stemmen en werd ze de derde partij. De twee cp-zetels werden ingenomen door Wim Vreeswijk en Ben Fresco. Ook bij de verkiezingen in 1984 voor de deelgemeenteraden in Rotterdam – de cp deed mee in drie deelraden en behaalde respectievelijk 12,4, 8,4 en 8,1 procent van de stemmen – en voor het Europees Parlement (2,5 procent) behaalde de partij goede resultaten. In een reactie op Almere schreef opiniepeiler Maurice de Hond dat de cp wel eens de vierde stroming in de Nederlandse politiek zou kunnen worden, naast de sociaaldemocraten, de christendemocraten en de liberalen. De peilingen lieten volgens hem zien dat in Nederland als geheel zo'n 1,5 tot 2,5 procent op de cp zou stemmen en dat was bij de Kamerverkiezingen van 1982 nog 0,8 procent.⁷ De electorale successen, de gunstige peilingen en de voorspelling van De Hond leidden eind 1983, begin 1984 tot een optimistische stemming binnen de partij. In zijn autobiografie schreef Janmaat dat de partijtop de opbouw van de partijorganisatie voortvarend ter hand nam; er zouden zich grote aantallen leden melden en overal in het land werden afdelingen en kringen opgezet: 'De partij maakt een stormachtige groei door.'⁸

Naast alle successen waren er echter ook tegenslagen. Zo stapte het lid van de Almeerse cp-fractie Ben Fresco half februari 1984, één maand na zijn beëdiging, alweer uit de fractie en ging als zelfstandig raadslid verder. In een verklaring noemde hij de ideologie van de cp 'levensgevaarlijk' en beschuldigde hij de partij er onder meer van banden te onderhouden met extreem-rechtse groeperingen. De cp spande daarop een kort geding aan tegen Fresco. De rechter bepaalde in maart 1984 dat Fresco zijn beschuldigingen niet kon onderbouwen en zich in het vervolg daarvan moest onthouden.⁹ Begin april 1984 was er opschudding rond de conceptnota 'Nederland voor de Nederlanders', opgesteld door W.J. (Willem) Bruyn, de voorzitter van het Wetenschappelijk Bureau van de cp, en fractiemedewerker Alfred Vierling.¹⁰ Deze nota lekte uit via het programma 'De Stand van Zaken' van de VARA-radio en wekte alom verontwaardiging. De meeste aandacht ging daarbij uit naar een in de nota opgenomen passage over 'het recht op noodweer' die geweld tegen immigranten leek te vergoelijken.¹¹ De Anne Frank Stichting spande een kort geding aan tegen het Wetenschappelijk Bureau en later volgde nog een strafzaak.

Vooral de opvattingen van de cp over immigratie riepen veel weerstand in de samenleving op; er waren voortdurend incidenten. In de Tweede Kamer werd de cp genegeerd en geïsoleerd. Antifascisten verstoorden regelmatig vergaderingen van de cp; dat gebeurde onder meer bij een congres van de cp in Krasnapolsky in Amsterdam (december 1983) en bij de beëdiging van de nieuwe gemeenteraadsleden in Almere (januari 1984). In mei 1984 joegen antifascisten een congres van de cp in Boekel uiteen. Verder spannen maatschappelijke organisaties, zoals de Anne Frank Stichting en organisaties van buitenlandse werknemers, regelmatig rechtszaken aan tegen de cp in verband met discriminerende uitslatingen.

In de loop van 1983 begon het binnen de cp te rommelen; de interne onenigheid kwam medio 1984 naar buiten. Binnen de partij was een stroming ontstaan die een einde wilde maken aan de machtspositie van Janmaat, die Kamerlid, partijvoorzitter en bestuurslid van alle cp-stichtingen was. Die stroming kreeg de over-

hand en in mei 1984 koos de CP op het congres in Boekel – voordat het werd verstoord – een nieuw dagelijks bestuur met Nico Konst als voorzitter. Daarop volgde een machtsstrijd tussen Janmaat en enkele getrouwen aan de ene kant en het nieuwe dagelijks bestuur aan de andere kant. De strijd liep hoog op. In oktober 1984 barstte de bom en zette het dagelijks bestuur Janmaat uit de partij. Niet veel later, op 7 november 1984, richtten enkele Janmaat-getrouwe voormalige CP'ers een nieuwe partij op, de Centrumdemocraten (CD). Janmaat werd al snel voorzitter en besteedde, met het oog op de Kamerverkiezingen van 1986, veel tijd aan de opbouw van de partij. Het mocht niet baten; hij verloor zijn Kamerzetel. Ook de 'oude' Centrumpartij slaagde er niet in een Kamerzetel te veroveren. Deze partij ging in mei 1986 zelfs failliet, omdat zij een dwangsom die de rechter had opgelegd niet kon betalen. Een paar dagen later werd de opvolger, de Centrumpartij '86 (CP'86), opgericht.

Na oktober 1984 waren er veel conflicten tussen de CD en de CP ('86) die ook voor de rechter werden uitgevochten, maar daarnaast praatten ze over samenwerking of fusie. Op 29 maart 1986 was er een vergadering in Kedichem (gemeente Leerdam) om met het oog op de Kamerverkiezingen van mei 1986 over een vorm van samenwerking tussen beide partijen te praten. Deze bijeenkomst werd door antifascisten met veel geweld verstoord. Hierbij vloog het hotel waar de vergadering plaatsvond in brand en verloor de secretaresse van Janmaat – en zijn latere vrouw¹² – Wil Schuurman een been.

De jaren 1986 tot 1989 gebruikte Janmaat om zijn partij verder op te bouwen, en met succes, want bij de Kamerverkiezingen van 1989 veroverde de CD één zetel. Zo keerde Janmaat na drie jaar terug in de Tweede Kamer, waar hij weer werd bestreden. Vanaf de oprichting waren er regelmatig interne conflicten binnen de CD; zo zette Janmaat Wim Vreeswijk, wel eens beschouwd als zijn mogelijke opvolger, na het uiten van kritiek in 1993 uit de partij. Verder waren er regelmatig rechtszaken tegen de partij. Het Openbaar Ministerie vervolgde Janmaat en de CD vanaf 1992 in verband met mogelijk discriminerende uitspraken. Ook waren er processen tegen de CD over handtekeningen voor kieslijsten die onder valse

voorwendselen zouden zijn verzameld. Ondertussen ging het de partij in het begin van de jaren negentig electoraal voor de wind. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1990 behaalde de cd een goed resultaat, in totaal elf zetels in acht steden. En in 1991 veroverde de partij bij de Statenverkiezingen drie zetels in evenzoveel provincies. In 1992 en 1993 begon de aanhang van de cd flink te groeien, althans volgens de opiniepeilingen. Eind 1993 stond de cd in de peilingen zelfs op 5 procent. De interne conflicten en de rechtszaken hadden dus vooralsnog weinig effect op de peilingen.

In 1994 was de cd succesvol bij de verkiezingen voor de gemeenteraden – van 11 naar 78 zetels, in 38 gemeenten – en voor de Tweede Kamer – van één naar drie zetels. De Kamerzetels werden bezet door Janmaat, Wil Schuurman en Cor Zonneveld; na zijn overlijden eind 1997 volgde Wim Elsthout Zonneveld op. Maar de uitslagen waren minder goed dan de partij op grond van de opiniepeilingen had verwacht. Dit kwam mede door een aantal incidenten, waaraan de media veel ruchtbaarheid hadden gegeven. Zo was er het cynische en botte commentaar van Janmaat bij het plotselinge overlijden van de minister van Binnenlandse Zaken, mevrouw Dales (PvdA) op 10 januari 1994. Hij zei toen tegen journalisten: 'Ik zal er geen traan om laten. [...] Ik hoop dat de hele PvdA haar spoedig volgt.'¹³ Een paar weken later, op 22 januari 1994, verscheen een interview met Janmaat in *Elsevier*, waarin hij uitspraken met een mogelijk antisemitische lading deed over de minister van Justitie, Hirsch Ballin (CDA). Die zou volgens Janmaat moeten aftreden: 'Dat de vader van Hirsch Ballin als jood voor de oorlog uit Duitsland is gevlucht kan ik wel begrijpen. Maar waarom naar Nederland? Dat is nooit duidelijk gemaakt. Lag dat soms het dichtste bij? Sprak dat land hem aan? Of was het alleen maar omdat ze hier terecht konden? Dat joden als nomaden rondtrekken wil ik ze niet kwalijk nemen, maar openbare functies mogen ze dan niet bekleden.'¹⁴ Verder veroordeelde de Haagse rechtbank in mei 1994 Janmaat, Schuurman en de cd wegens discriminerende uitlatingen – dit was de eerste strafzaak waarin zij werden veroordeeld. Maar de meeste impact hadden de publicaties van drie journalisten die ongeveer te-

gelijktijd in de cd undercover waren gegaan. In enkele weekbladartikelen en in een op één daarvan gebaseerde televisie-uitzending openbaarden zij racistische uitspraken en criminele activiteiten van cd'ers. Als gevolg van alle publiciteit ontstonden er veel conflicten in de cd en stapten prominente leden uit de partij, vaak met hun net verworven gemeenteraadszetel.

Na 1994 ging het bergafwaarts met de cd. De verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1995 leverden geen winst op en bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen dat jaar verloor de partij zetels. Tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in 1996 leverden wederom zetelverlies op; daarnaast stapten er als gevolg van interne conflicten weer raadsleden uit de partij. Door dit alles waren er eind 1996 van de 78 zetels uit 1994 nog maar zo'n 40 over. Verder werden Janmaat, Schuurman en de cd in 1995 en 1996 in achtereenvolgende hoger beroepen door het Gerechtshof Den Haag, de Hoge Raad en het Gerechtshof Amsterdam veroordeeld wegens discriminatie. Na deze definitieve veroordeling pleitten verschillende Kamerleden en maatschappelijke organisaties voor een verbod van de cd, maar daar voelde de minister van Justitie vooralsnog weinig voor. In 1997 volgde een tweede veroordeling, na een demonstratie van de cd, samen met cp'86, in februari 1996 in Zwolle. De demonstranten droegen leuzen mee als 'Vol is Vol' en 'Eigen land eerst', en tijdens een korte toespraak zei Janmaat: 'Wij schaffen, zodra wij de mogelijkheid en de macht hebben, de multiculturele samenleving af.' In maart besloot het Openbaar Ministerie hem te vervolgen voor deze uitspraak. In maart 1997 veroordeelde de rechter hem wegens discriminatie. Janmaat ging in hoger beroep bij het Gerechtshof in Arnhem en daarna in cassatie bij de Hoge Raad. In mei 1999 volgde daar de definitieve veroordeling.

Voor de cd werd 1998 een dramatisch jaar. Dat jaar raakte de partij op één na al haar zetels in de gemeenteraden en haar drie zetels in de Tweede Kamer kwijt. En in 1999 verloor zij haar laatste zetels in de Provinciale Staten. In augustus 1998 zei Janmaat tegen de media dat hij de oprichting overwoog van een nieuwe partij, de Conservatieve Democraten. Onder die naam deed hij mee aan de

verkiezingen voor het Europees Parlement in 1999, maar zonder een zetel te behalen. Nadien is er niet veel meer van de CD vernomen. Janmaat ging met pensioen en was nauwelijks meer politiek actief. Hij overleed op 9 juni 2002 door hartproblemen.

Ideologie

In de partijprogramma's van de CP en CD komen veel verschillende aspecten aan de orde die niet allemaal kenmerkend zijn voor de ideologie¹⁵ van die partijen. In de wetenschappelijke literatuur over de ideologie van radicaal-rechtse partijen wordt een aantal aspecten genoemd dat wél kenmerkend is voor dergelijke partijen. Volgens de politicoloog Mudde gaat het om drie aspecten: nativisme, autoritarisme en populisme. Nativisme, een combinatie van nationalisme en xenofobie, houdt het geloof in dat staten exclusief zouden moeten worden bewoond door leden van de inheemse groep; nieuwkomers vormen een fundamentele bedreiging voor de homogene natiestaat en de homogene nationale cultuur. Autoritarisme is het geloof in een strak geordende maatschappij, waarin inbreuken op de autoriteit streng bestraft zouden moeten worden. En ten slotte populisme. Dat beschouwt de maatschappij als verdeeld in twee homogene en antagonistische groepen, namelijk het 'zuivere volk' en de 'corrupte elite'; de politiek zou een uitdrukking moeten zijn van de 'algemene wil' van het volk.¹⁶ Ook de politicoloog Ivaldi onderscheidt een beperkt aantal aspecten dat volgens hem kenmerkend is voor de ideologie van radicaal-rechtse partijen: immigratie, autoritarisme, sociaaleconomische politiek – een combinatie van neoliberalisme en sociaal en protectionistisch nationalisme – en anti-establishmentpopulisme.¹⁷ Voor een belangrijk deel overlappen deze aspecten die van Mudde.

In dit hoofdstuk zal de ideologie van de CP en CD worden geanalyseerd aan de hand van de door Mudde en Ivaldi genoemde aspecten. Aan de orde komen de vier pijlers onder de ideologie van deze partijen: nationalisme; xenofobie, in casu immigratie en integratie; populisme; en autoritarisme, in casu criminaliteitsbestrijding en

veiligheid. Daarnaast komen twee andere aspecten aan de orde die blijkens de partijprogramma's van belang zijn voor de ideologie van die partijen, namelijk het milieu – voor de CP van belang – en ethische onderwerpen – voor de CD van belang.

Opgemerkt wordt dat de CP en CD in de jaren tachtig en negentig werden bestreden, omdat ze werden gezien als extreem-rechts. Hun nationalistische en xenofobe standpunten over immigratie en de multiculturele samenleving speelden daarbij een belangrijke rol. Het populistische aspect kreeg toen veel minder aandacht. In het huidige debat daarentegen staat dit aspect juist vaak op de voorgrond.

Om de ideologie van de CP en CD in kaart te brengen zijn de partijprogramma's geanalyseerd, aangevuld met informatie uit de bladen van de partijen en de partijpropaganda.¹⁸ De CP heeft van 1980 tot en met 1984 vier programma's opgesteld: het eerste programma, het 'Tien Punten Program van de centrumpartij 1980', is waarschijnlijk opgesteld door Henry Brookman, de oprichter en ideoloog van de Centrumpartij.¹⁹ In 1981 verscheen een uitvoerige uitwerking van het Tien Punten Program, dat diende als het programma voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1982.²⁰ De tekst van dat programma, met input vanuit zeven werkgroepen, is gelet op de stijl waarschijnlijk weer van de hand van Brookman. Vervolgens is er het 'Algemeen Politiek Program der Centrumpartij'.²¹ Het is niet duidelijk wanneer dit programma is opgesteld (mogelijk in 1983 of 1984), wie de auteur is en wat het doel was, want er waren geen verkiezingen rond die tijd; het gaat wederom om een tienpuntenprogramma. En tot slot werd voor de Europese verkiezingen van juni 1984 een 'Europees programma' opgesteld. Het is geschreven door Brookman met bijdragen van Alfred Vierling, de lijsttrekker voor deze verkiezingen.²² De CP heeft dus twee uitgewerkte programma's opgesteld, dat voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1982 en het Europese programma van 1984; daarnaast waren er enkele korte tienpuntenprogramma's.

De CD heeft in de jaren 1984 tot en met 1998 vijf programma's

opgesteld. Het eerste programma, het 'Voorlopig Centrumdemocratisch Politiek Program' is geheel identiek aan het hiervoor genoemde 'Algemeen Politiek Program der Centruumpartij'.²³ En ook nu is er geen datering en is/zijn de auteur(s) niet vermeld. Vermoedelijk dateert het programma uit de begintijd van de CD (1984). Wellicht is het door de CD nog gebruikt bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986; er is in ieder geval geen ander programma aangetroffen voor die verkiezingen. Het tweede programma is het 'verkort Staatkundig verkiezingsprogramma van de Centrumdemocraten'; dit stamt waarschijnlijk uit 1985 en is ter gelegenheid van de inschrijving van de CD ingeleverd bij de Kiesraad.²⁴ Dat programma is inhoudelijk zo goed als identiek aan het hiervoor genoemde 'Voorlopig Centrumdemocratisch Politiek Program'. Het eerste echte programma van de CD is het 'Partijprogramma van de Centrumdemocraten voor de verkiezingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 6 september 1989'.²⁵ Niet duidelijk is wie het programma heeft opgesteld, maar waarschijnlijk zal Janmaat, gegeven zijn positie binnen de CD, een bepalende invloed hebben gehad. Het CD-programma voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1994, met als titel 'Oost West Thuis Best', was opgesteld door een commissie onder voorzitterschap van Wim Elsthout, het latere Tweede Kamerlid voor de CD.²⁶ En tot slot is er het CD-programma voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1998, met als titel 'Trouw aan rood wit blauw!'.²⁷ Dit programma was net als dat van 1994 opgesteld door een commissie onder voorzitterschap van Elsthout. De CD heeft dus drie uitgewerkte programma's opgesteld, die voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1989, 1994 en 1998. Van deze programma's is dat van 1994 het kernprogramma; het is een verdere uitwerking van dat van 1989 en het is voor een belangrijk deel identiek aan dat van 1998. In de analyse hieronder van de vier pijlers onder de ideologie van de CP en CD zullen de programma's voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1982 (CP) en 1994 (CD) centraal staan, omdat die programma's het best het gedachtegoed van die partijen weergeven. Maar eerst zal kort worden ingegaan op de bestaansreden van de partijen, zoals ze die zelf formuleerden.

De CP zag zich, getuige het programma van 1982, als een 'doorbraakpartij voor politieke vernieuwing'. Volgens die partij werd de Nederlandse politiek al enkele jaren 'verziekt' door de gevestigde partijen, omdat zij vraagstukken, die zij binnen het kader van hun sociaaldemocratische, liberale of christendemocratische ideologie niet konden oplossen, in de taboesfeer brachten; het ging om vraagstukken als kernenergie, abortus en 'de binnenstromende vreemdelingen'. De CP vond zichzelf anders; zij stelde niet het belang van links of rechts, maar van heel het land voorop. Ze wilde de grote vraagstukken van de jaren tachtig in een 'vruchtbare sfeer van eensgezindheid' oplossen.²⁸ De CD had als doel het ongedaan maken van 'de achterstelling van de Nederlandse samenleving'. Daartegenover stelde zij 'de waarde van het eigene' zoals dat in de loop der eeuwen was opgebouwd. Dit was des te meer van belang gezien de toenemende internationalisering van de samenleving; juist daarom was het 'meer dan noodzakelijk dat onze eigen bevolking zich beschermd weet door de eigen overheid'.²⁹

Nationalisme

Volgens de socioloog Calhoun kent het begrip nationalisme drie dimensies. Bij de eerste dimensie gaat het om nationalisme als een discours, waarin mensen hun aspiraties zien in termen van het idee van de natie en van de nationale identiteit. Bij de tweede dimensie gaat het om nationalisme als een project, waarbij mensen proberen de belangen van een collectief dat zij zien als één natie te bevorderen. En bij de derde dimensie gaat het om nationalisme als een ideologie die de superioriteit van de eigen natie claimt. In deze laatste dimensie heeft nationalisme vaak de status van een ethisch imperatief, zoals: nationale grenzen móeten samenvallen met staatsgrenzen. Daarbij kunnen excessen ontstaan, zoals vijandigheid ten opzichte van vreemdelingen en ideologieën van nationale zuivering en etnische schoonmaak.³⁰

De CP verwoordde haar nationalistische geloofsbelijdenis in het programma van 1982 als volgt: 'De Nederlandse staat ontleent zijn voornaamste bestaansrecht aan het behoud en het dynamisch uit-

bouwen van de nederlandse cultuur, zoals die zich in de loop van de europese geschiedenis volgens christelijke en humanistische normen en waarden heeft ontwikkeld.' Volgens de CP zou de overheid de belangen van 'heel het nederlandse volk' moeten dienen, waarmee zij suggereerde dat dat nu niet het geval was. Zij benadrukte de eensgezindheid die het Nederlandse volk moest uitstralen; het landsbelang ging boven groepsbelangen.³¹ In het programma van 1983/1984 pleitte de partij voor een 'hechte cultuurpolitiek' waarbij 'de Nederlandse cultuur als basis voor de Nederlandse staat' diende. Ze zette zich, wellicht om kritiek voor te zijn, af tegen 'eng-nationalistisch denken'; men was voor 'een gezond Nederlands denken vanuit een reëel zelfbewustzijn van het volk'.³² Kort samengevat: het belang van Nederland en van de oorspronkelijke Nederlanders zou voor de overheid voorop moeten staan en de Nederlandse cultuur moest worden bevorderd.

De CD typeerde in het programma van 1994 haar 'centrumdemocratische' ideologie als volgt: 'De kern van deze ideologie omvat enerzijds het streven naar behoud en ontwikkeling van de Nederlandse staatkundige en culturele identiteit, en anderzijds het bevorderen van de nationale saamhorigheid in ons land, door te trachten ongewenste tegenstellingen tussen onderscheidene geledingen van de Nederlandse samenleving te doen voorkomen, dan wel deze tegenstellingen in harmonie tot oplossing te (doen) brengen, waarbij wordt uitgegaan van de volstrekte gelijkwaardigheid van die maatschappelijke geledingen.' De kernboodschap van de CD was dat 'ons land in de eerste plaats voor de Nederlanders [was]', omdat '[v]anuit historisch perspectief [...] wij Nederlanders de oudste rechten [hebben]'. 'Nederland voor de Nederlanders' dus. De regering voerde volgens de CD een 'Anti-Nederlandse Beleid', waarmee die partij doelde op een beleid dat positief uitpakte voor immigranten en negatief voor de 'oorspronkelijke' Nederlandse bevolking. Dat wilde de CD veranderen; de overheid moest de 'eigen' bevolking gaan beschermen.³³ Deze boodschap komt in grote lijnen overeen met die in de CD-programma's van 1989 en 1998.

De CP en CD waren nationalistische partijen. Ze kwamen, zoals

ook andere partijen, op voor het belang van Nederland, maar streefden tevens, en daarin onderscheidden ze zich van de meeste andere partijen, naar interne homogenisering, naar een monoculturele staat, waarbij immigranten de keuze hebben tussen assimilatie en vertrek. Ze wilden terug naar de situatie dat er in Nederland maar één cultuur was, de Nederlandse.³⁴ Hierbij zij opgemerkt dat dit een terugverlangen was naar een geïdealiseerd verleden dat een oppervlakkige gelijkenis vertoonde met het Nederland van de wederopbouwjaren, de jaren vijftig.³⁵ De CP en CD zijn verder meer staatsnationalistische dan etnisch nationalistische partijen. Bij staatsnationalisme is de staat de primaire eenheid; de natie bestaat in essentie uit de mensen wonend binnen de staatsgrenzen. Het lidmaatschap van de natie is gebaseerd op de vereisten voor burgerschap. Bij volks- of etnisch nationalisme is de etnische gemeenschap de primaire eenheid; de staat wordt in essentie gezien als de politieke expressie van de etnische gemeenschap. Hier is het lidmaatschap gebaseerd op etnische criteria.³⁶ Bij de CP en CD is het uitgangspunt (bijna³⁷) steeds de Nederlandse staat, en niet bijvoorbeeld alle Nederlandssprekenden in Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika. De partijen kennen geen vorm van nationalisme dat zich keert tegen een buitenlandse vijand. Wel gaat het nationalisme van de CP en vooral van de CD gepaard met een zich afzetten tegen vreemdelingen binnen de samenleving – wat past binnen de derde dimensie van Calhoun. Dat punt komt hieronder aan de orde.

Xenofobie

De CP stond zeer kritisch ten opzichte van de immigratie van mensen van met name niet-westerse komaf. In het verkiezingsprogramma van 1982 schreef de partij dat 'Nederland uit ekologisch en sociaal-economisch oogpunt ónmogelijk een immigratieland kan zijn'. Uitvoerig beargumenteerde zij dat immigratie niet goed was voor de herkomstlanden, omdat hun ontwikkeling er niet door werd bevorderd, en voor de immigranten zelf, vanwege aanpassingsmoeilijkheden. En het was ook niet goed voor de Nederlandse bevolking, omdat 'grote delen, zo niet de meerderheid, van de nederlandse

bevolking niet in staat of van zins [was] om een dergelijk groot aantal migranten op harmonische wijze te doen integreren in de nederlandse samenleving'. Verder vroeg de CP zich af of het wel democratisch was om 'een zo grote verandering van samenstelling van een samenleving op [een] zo kort[e] termijn als één decennium op te dringen aan de inwoners van Nederland'. En tot slot constateerde de partij dat met name voor de achtergestelde groepen in de Nederlandse samenleving de laatste jaren de sociaal-culturele spanningen die zo'n massale immigratie met zich mee bracht 'tot haast ondraaglijke hoogte' waren gestegen.

De oplossing zag de CP in remigratie. 50 procent van de ontwikkelingsgelden zou moeten worden besteed aan het scheppen van werkgelegenheid in herkomstlanden en aan andere maatregelen die vrijwillige remigratie aantrekkelijk moesten maken. En met de regeringen van Suriname, Turkije, Marokko en andere herkomstlanden moesten afspraken worden gemaakt om de vrijwillige remigratie naar deze landen te stimuleren.³⁸ In het programma van 1983/1984 ging ze een stapje verder en stelde ook immigratiebeperkende maatregelen voor. De partij was tegen de gezinshereniging van hier wonende buitenlanders, tenzij deze gezinnen in aanmerking kwamen voor naturalisatie, dat wil zeggen als ze assimileerden. Verder wilde ze bezuinigen op uitkeringen naar het buitenland: 'Onze moeizaam verworven sociale zekerheid is geen exportartikel.' Het thema 'integratie' kwam pas voor het eerst aan de orde in dit programma; in de eerdere programma's ging het alleen over immigratie. De CP kondigde aan dat zij zich 'met hand en tand' zou verzetten tegen 'de invoering van de multiculturele samenleving'. Zij keerde zich tegen het verzuilde model van integratie, waarbij bepaalde etnische groepen 'eigen rijkjes vormen, met eigen organisaties, eigen subsidies en eigen zendtijd'. Verder was zij tegen kiesrecht voor vreemdelingen, voor een verbod op het onverdoofd slachten van dieren en wilde zij de in de grote steden voortschrijdende 'islamisering' indammen.³⁹

Werd de toon van de CP-programma's dus geleidelijk scherper, de toon in de folders van de CP was ronduit provocerend. Een goed

voorbeeld is een folder voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1982. Op de voorzijde stond onder meer de leuze 'Nederland is géén immigratieland'; aan de achterzijde was dat als volgt uitgewerkt: 'Nog steeds komen mensen van waar ook ter wereld ons land binnen. Zij worden bij voorrang gehuisvest, te werk gesteld en van onderwijs voorzien. [...] Ook krijgen ze grote sommen geld om zich te kleden en hun huis in te richten. [...] De gewone nederlander betaalt: met zijn have en zijn goed. Ook zijn levensgeluk gaat naar de knoppen. Want de minderheden mogen letterlijk alles. Als je er iets van zegt, discrimineer je zogenaamd. [...] 52% van de criminelen in ons land zijn afkomstig van hier wonende minderheidsgroepen. Dan weet u genoeg.'⁴⁰ Voor deze of een soortgelijke folder werd de CP in mei 1982 in een kort geding veroordeeld.⁴¹

De partijprogramma's van de CD besteedden nauwelijks aandacht aan immigratie. Des te meer aandacht was er voor integratie en de multiculturele samenleving. In het programma van 1994 kwamen in maar liefst dertien van de twintig hoofdstukken punten voor die op dit thema betrekking hadden. De kern van de boodschap was dat de ontwikkeling van de multiculturele samenleving moest worden stopgezet: 'De invloed van vreemde cultuurelementen, dan wel het overbrengen van hele culturen, wordt teruggedrongen en gestopt. Subsidies voor het ontwikkelen van vreemde culturen in ons land worden afgeschaft, de instituten ontbonden. De stimulering van de eigen Nederlandse cultuur wordt met klem door de overheid bevorderd, al het andere remt de overheid waar mogelijk af. De multiculturele samenleving wordt gestopt, en zo snel mogelijk ongedaan gemaakt. Vreemdelingen en minderheden passen zich aan de Nederlandse gewoonten en gebruiken aan of verdwijnen over de landsgrenzen.'

In het verlengde daarvan stelde de CD een breed scala aan maatregelen voor. Nederlandse werkzoekenden zouden voorrang moeten krijgen boven werkzoekenden uit de minderheden. Banen bij de overheid zouden zo goed als onbereikbaar moeten zijn voor immigranten: 'Overheidsbetrekkingen staan slechts open voor mensen, die het Nederlanderschap in de derde generatie bezitten.' De voor-

keursbehandeling die minderheden volgens de partij genoten op het gebied van wonen, werk, ondernemen en onderwijs moest ongedaan gemaakt worden. Er zou een 'Staatsexamen' moeten komen voor hen die Nederlander willen worden, een soort inburgeringsexamen dus. Het onderwijs in eigen taal en cultuur zou nog slechts gegeven mogen worden in verband met remigratie en zou voor het overige moeten worden afgeschaft. De CD omarmde een vorm van 'welfare chauvinism' ofwel verzorgingsstaatchauvinisme. Hierbij worden sociale voorzieningen van belang geacht, maar zijn de uiteringen alleen bestemd voor diegenen die het echt nodig hebben en, nog belangrijker, alleen voor de 'eigen bevolking' en dus niet voor immigranten.⁴² De partij wilde wel asielzoekers toelaten, maar die moesten 'om dringende politieke redenen hun land hebben verlaten'; zij zouden bij aankomst in Nederland op aanwezigheid van besmettelijke ziekten moeten worden onderzocht en moesten daarna worden ondergebracht in werkkampen. Ontwikkelingshulp zou in de eerste plaats een hulpmiddel moeten zijn voor het oplossen van de problemen van de in Nederland verblijvende minderheden, bijvoorbeeld in de vorm van remigratiesteun. Op het gebied van huisvesting zou geen voorrangbeleid meer mogen worden gevoerd voor minderheidsgroepen en vreemdelingen. En tot slot: artikel 1 van de Grondwet moest worden geschrapt.⁴³ Op het punt van immigratie en integratie borduurde het programma van 1994 voort op dat van 1989 en was het programma van 1998 bijna een kopie van dat van 1994. Deze drie programma's lezen als één lange lijst van maatregelen om de multiculturele samenleving de pas af te snijden en de vermeende voorkeursbehandeling van minderheden te stoppen.

Voor de CD was de multiculturele samenleving de bron van alle ellende. De basisredenering was de volgende. Elk volk wil een eigen vaderland. We moeten voorzichtig zijn met het binnenhalen van vreemde culturen in Nederland, want culturen kun je niet zomaar mengen; dat leidt tot een botsing van normen en waarden. Onbegrip over en weer kan leiden tot rassenhaat, van beide kanten. Dat kan ook leiden tot neergang van beide culturen en bijvoorbeeld tot normloosheid bij de jeugd.⁴⁴ De CD wenste een Nederlands Neder-

land; de immigratie van vreemdelingen en het beleid op het gebied van de multiculturele samenleving waren hiervoor een bedreiging. De partijbladen schetsten een apocalyptisch beeld van de multiculturele samenleving die men zag als een samenleving vol misdaad en verwarring. De gewone Nederlander voelde zich er niet meer thuis. Immigranten werden neergezet als op zijn minst een probleem en vaak als een bedreiging. Een illustratief voorbeeld daarvan is een artikel uit 1989 in het partijblad *CD-info*: 'Open brief aan Amsterdammers en overige Nederlanders'. Dat schetste een beeld van Amsterdam als een stad, geterroriseerd door buitenlandse criminelen, onder wie leden van Marokkaanse jeugdbendes; kerken waren veranderd in moskeeën; overal verschenen koffiehuizen, waar buitenlanders hun tijd doorbrachten en de buurt onveilig maakten; het vermoorden van rivalen nam hand over hand toe; vrouwen konden niet meer veilig over straat; illegale buitenlanders kregen een huis van de gemeente vóór hardwerkende Nederlanders.⁴⁵ Voor de toekomst van Nederland werd verwezen naar de toen woedende burgeroorlog in Joegoslavië, volgens de CD een multiculturele samenleving die was geëxplodeerd.⁴⁶

De partijbladen besteedden ook aandacht aan de islam. Een artikel in *CD-actueel* uit 1990 typeerde de islam als een agressieve, expansionistische religie, gericht op het goedschiks of kwaadschiks onderwerpen van de gehele wereld. De conclusie van het verhaal was: 'Waar er ook maar Islam is op aarde, daar zijn problemen.'⁴⁷ En deze dreiging kwam ook naar Nederland. Het wetenschappelijk bureau van de CD, de Thomas Hobbesstichting, wijdde in 1995 een rapport aan de minderheden en de islam, opgesteld door J. Knap-pert.⁴⁸ Aan het slot van dit verhaal waarschuwde de schrijver dat de islamitische immigranten uit waren op de macht in West-Europese landen als Frankrijk en Nederland, daartoe in staat gesteld door de sterke groei van hun aantal. Al eerder, in 1992, had Knappert in *CD-actueel* voorspeld dat er elke zestien jaar een verdrievoudiging van de islamitische bevolking van Nederland zou optreden, waardoor in 2055 de islamitische bevolking de helft zou omvatten van de totale bevolking van dan 27 miljoen.⁴⁹

In verschillende artikelen in de CD-bladen vroeg men zich af waarom de massale migratie van niet-westerse vreemdelingen naar West-Europa eigenlijk plaatsvond en waarom zij hier werden 'voorgetrokken'. De beantwoording van deze vraag gaf aanleiding tot het optuigen van allerlei complottheorieën. In 1988 schreef Wil Schuurman in *CD-actueel* dat zij niet geloofde dat de Verenigde Staten, om Europa te verzwakken, achter de immigratie zaten, maar wat ze niet begreep was waarom de huidige politici de eigen samenleving te grabbel gooiden.⁵⁰ Een paar jaar later werd in hetzelfde blad met een beschuldigende vinger gewezen naar machtsbeluste politici: 'Door aan al die immigranten huizen en geld te geven, maakt de regering hen gehaat bij de bevolking, die zelf al jaren wacht op zulke gunsten. Waarom deed de regering dat? Om stemmen te verwerven.' Volgens de CD zou vooral de PvdA hier achter zitten; die verwachtte dat de immigranten uit dankbaarheid PvdA zouden blijven stemmen.⁵¹ Janmaat combineerde in 1994 in een interview beide hiervoor genoemde theorieën in een brede complottheorie. Gevraagd naar de redenen voor de immigratie zei hij dat de PvdA een partij van welzijnswerkers was die er baat bij had om 'zielepieten te importeren'; het CDA, de VVD en D66 stonden onder druk van de VS die de Europese landen, waaronder Nederland, dwongen om de grenzen wijd open te zetten; West-Europa had namelijk, als het niet al die allochtonen had binnengelaten, de VS die kampten met een 'negerprobleem' allang weggeconcentreerd op de wereldmarkt.⁵²

De CP was, kort samengevat, tegen immigratie, omdat die niet goed zou zijn voor Nederland én voor de herkomstlanden. De oplossing was remigratie. Pas in latere stukken begon die partij zich ook bezig te houden met integratie en de multiculturele samenleving. Die vraagstukken stonden centraal voor de CD. De boodschap van die partij is kort samen te vatten met 'Vol is Vol' en 'Nederland voor de Nederlanders'. Ze keerde zich nadrukkelijk tegen (asiel)immigratie en tegen de multiculturele samenleving. Alle mensen die in Nederland wonen zouden Nederlandse burgers moeten zijn of worden, leden van de Nederlandse gemeenschap. De CD wilde dit realiseren door immigranten de keuze te geven tussen assimilatie

of vertrek, alsmede door het ondersteunen van de Nederlandse cultuur en het stoppen van de steun voor 'vreemde culturen'. De beperkingen die de CD op het oog had voor de nieuwe Nederlanders, bijvoorbeeld bij de toegang tot overheidsbanen, stonden daar overigens haaks op. Ook na hun assimilatie zouden de voormalige immigranten nog lange tijd tweederangsburgers blijven, waarmee de partij dus inbreuk wilde maken op de in de Grondwet vastgelegde gelijkheid van alle Nederlanders.

Populisme

De derde pijler onder de ideologie van de CP en CD was het populisme. De partijen zetten zich in diverse publicaties scherp af tegen de vijand van binnen, de elite, dat wil zeggen de regering en de grote partijen, en tegen de vijand van buiten, de immigranten. Ze zagen de 'massa-immigratie' als een samenzwering van de elite tegen het volk. Dit gold voor het 'Info-pakket en Partijprogramma' van de CP uit circa 1983/1984, waarin Janmaat op felle toon de elite de les las, en dat gold voor de achtereenvolgende CD-programma's van 1989, 1994 en 1998, waarin de regering werd verweten een puur 'Anti-Nederlander Beleid' te voeren.

Populisme heeft zich in de afgelopen jaren ontwikkeld tot een containerbegrip, met een negatieve connotatie, voor velerlei politieke verschijnselen waar de spreker of schrijver het niet mee eens is. Een nadere duiding van het begrip 'populisme' is dus van belang. Hierbij moet onderscheid gemaakt worden tussen populisme als politieke stijl en als politieke ideologie. De term populisme kan worden gebruikt als een afkeurende reactie op gemakzuchtige politieke beloften en strijdkreten, op maatregelen die altijd wel worden toegejuicht en op een bepaalde volkse of populaire stijl. Het begrip dient dan om de tegenstander te diskwalificeren als populair, oppervlakkig en demagogisch.⁵³ De term populisme kan ook worden gebruikt om een ideologie aan te duiden. Het populisme wordt gezien als een 'dunne' ideologie, een ideologie die in vergelijking met bijvoorbeeld het socialisme of liberalisme een vrij beperkte inhoud kent. In de praktijk wordt het dan ook meestal gecombineerd met

delen van andere ideologieën, zoals liberalisme, conservatisme, socialisme of nationalisme.⁵⁴

Volgens de politiek filosoof Margaret Canovan is het populisme als ideologie het best te omschrijven als ‘an appeal to “the people” against both the established structure of power and the dominant ideas and values of the society’. Het populisme daagt volgens haar niet alleen de zittende machten uit, maar ook de waarden van de elite.⁵⁵ De politicoloog Paul Taggart werkte het begrip populisme verder uit. In zijn visie identificeert het populisme zich met een ‘heartland’ waarvan ‘het volk’ de bewoner is; het ‘heartland’ verbeeldt een ideale maatschappij, een ideaal dat gesitueerd is in het verleden, en dat wordt afgezet tegen het niet-ideale heden. Bij het concept van het ‘heartland’ hoort ook een volk dat één en homogeen is; dat sluit de buitenstaanders, de ‘anderen’, uit. Omdat er zo veel verschillende soorten ‘heartlands’ zijn, zijn er ook veel verschillende ideologische posities mogelijk, van links tot rechts. Het populisme wordt dus in hoge mate ingekleurd door de context waarbinnen het opereert. Tot slot stelde Taggart dat het populisme een reactie is op een gevoel van ernstige crisis. Het gevoel dat er sprake is van moreel verval leidt tot kritiek op ‘de politiek’, die niet kan omgaan met die uitzonderlijke crisis.⁵⁶

In de literatuur is de laatste jaren de visie op het populisme veranderd. Aanvankelijk plaatste men het tegenover de democratie en werd het gezien als een ziektebeeld. De laatste tijd ziet men het eerder als een mogelijke correctie op de democratie: ‘[Het] populisme [houdt] de democratie een spiegel voor en zegt [...] iets over de spanningen die bij democratie horen.’⁵⁷

Hoe komt het populisme terug in de programma’s van de CP en CD? In de inleiding van het programma van 1982 zette de CP zich scherp af tegen de gevestigde partijen die veel vraagstukken in de taboesfeer hadden getrokken om hun leden niet te verliezen. Regeringen van links én rechts losten de problemen niet op, waardoor die steeds groter werden. En de gewone, oorspronkelijke Nederlanders waren de dupe. De CP zou die problemen wél oplossen.⁵⁸ In een artikel in het partijblad *Middenweg* uit 1984 beroemde de partij

zich erop de simpele oplossingen in huis te hebben voor grote en ingewikkelde problemen: 'Want iedere goede oplossing is eenvoudig. En onze oplossingen zijn gebaseerd op het gezond verstand van de nuchter denkende Nederlander.' Met name door een actief emigratie- en remigratiebeleid zouden tal van problemen in één klap kunnen worden opgelost.⁵⁹

Ook de CD bediende zich van een populistische toonzetting in haar programma's, waarin de grote gevestigde partijen – CDA, PvdA en VVD – de schuld kregen van de slechte situatie waarin Nederland verkeerde. In het programma van 1994 wees de partij op een 'sinds het begin van de jaren zeventig [...] falend regeringsbeleid, gedragen door de grote partijen. Géén van hen uitgezonderd. Alle hebben zij aan de regeringscoalitie deelgenomen.'⁶⁰ En in het programma van 1998 schreef de CD: 'De maatschappelijke situatie is zo ontregelt [sic], dat het niet wel meer mogelijk lijkt op korte termijn met enkele maatregelen de situatie te verbeteren.' De partij had er geen enkel vertrouwen in dat de 'huidige machthebbende partijen' tot ingrijpende maatregelen zouden komen.⁶¹ In een artikel in het partijblad *CD-info* uit 1993 zette de redactie de tegenstelling tussen het volk en de regering scherp neer: 'De Nederlanders hebben zich in een enquête uitgesproken over het sluiten van de grenzen. [...] De regering is en blijft stokdoof voor deze geluiden. [...] Wat er loos is, is dat onze regenten het land verkopen, waarbij vreemdelingen blijkbaar meer rechten hebben op steun van de overheid dan de eigen bevolking.'⁶² En in 1994 schreef de redactie van *CD-info* ter gelegenheid van het tweede lustrum van de CD dat partijen, die 'essentiële kritiek' op het beleid leverden – en daarmee bedoelde men natuurlijk de CD –, door de grote partijen niet werden geaccepteerd. Het lustrum vierde men als een 'tienjarige strijd tegen de oppermacht van de heersende partijen, die vanwege het behoud van de macht het landsbelang versjacheren'.⁶³

Het populisme van de CP en CD kwam ook terug in hun visie op de democratie. Voor de CP was in het programma van 1982 de parlementaire democratie het uitgangspunt. Maar om te voorkomen dat die 'steeds meer transformeert in een partijenstaat waarin het

parlement gereduceerd wordt tot machtsinstrument in handen van een kleine minderheid georganiseerde kiezers' wilde de CP de representatieve democratie aanvullen met elementen van de directe democratie, te weten het (consultatieve) referendum en het volksinitiatief, op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau. Verder wilde de partij nagaan of de rechtstreekse verkiezing van burgemeesters, commissarissen van de koningin en andere regionale en lokale ambtsbekleders wenselijk was. Tot slot moest de Eerste Kamer rechtstreeks worden gekozen.⁶⁴ Ook in een artikel uit 1983 in het partijblad *Middenweg* werd gepleit voor referenda bij vraagstukken die essentieel waren voor het welzijn en het voortbestaan van het Nederlandse volk. De schrijver dacht daarbij aan de immigratie van tienduizenden gastarbeiders en Surinamers, het milieubeleid en de plaatsing van kruisraketten: 'Al deze zaken werden en worden door slechts enkele politici bekokstooft, waarbij aan het parlement niet meer dan een figurantenrol is toebedeeld.'⁶⁵ Zo verbond de CP haar populistische anti-elitisme met pleidooien voor een referendum en met haar anti-immigratiestandpunt. Later pleitte de CP in het programma van 1983/1984 voor een *bindend* in plaats van een *consultatief* referendum.⁶⁶

Ook voor de CD stond de parlementaire democratie buiten kijf. En net als voor de CP was de remedie voor het niet goed functioneren van de democratie in Nederland: meer democratie. De partij was dan ook voor een bindend referendum over vraagstukken die van essentieel belang waren voor de samenleving.⁶⁷ De CD was zeer bezorgd over 'de staat van de democratie in Nederland' en zette zich regelmatig af tegen de gevestigde politieke partijen. Het is dus niet verrassend dat zij met instemming reageerde op een artikel uit 1990 van de historicus J.W. Oerlemans over de 'Eenpartijstaat Nederland'.⁶⁸ Deze betoogde dat de christendemocraten, socialisten en liberalen in Nederland politiek zo weinig meer van elkaar verschilden dat er in feite sprake was van een eenpartijstaat; de politieke macht was geheel in handen gekomen van een kleine oligarchie van beroepspolitici.⁶⁹ In de loop van de jaren negentig uitte de CD steeds hardere kritiek op het functioneren van de democratie in Ne-

derland, waarschijnlijk vooral door de scherpere strafrechtelijke vervolging van de partij door het Openbaar Ministerie.⁷⁰ Hierbij is het opmerkelijk dat de CD, net als haar tegenstanders, een vergelijking met de Tweede Wereldoorlog maakte. Zo zei Janmaat in een interview uit 1992 dat Nederland in feite 'een democratische dictatuur' was: 'Het is hier net zo fascistisch als in Italië onder Mussolini. De vier grote partijen huilen mee met de wolven in het bos.'⁷¹ En rond 1992/1993 zei hij: 'Wat de CD aangaat leven we in een dictatuur. Het Nederlandse staatsapparaat is beter georganiseerd tegen ons, dan het apparaat van de Duitse bezetters in de jaren 40-45 tegen de ondergrondse.'⁷²

De CP en CD hadden kritiek op de democratie zoals die in Nederland functioneerde; daarbij ging het met name om de in hun ogen te grote invloed van de gevestigde partijen op de besluitvorming. Die moest worden gepareerd met meer directe, in plaats van representatieve, democratie, bijvoorbeeld door het invoeren van referenda. Verder had met name de CD veel kritiek op de scherpere juridische vervolging van de partij in de loop van de jaren negentig; men vond dat Nederland afdreef naar een dictatuur. Opmerkelijk in dit verband was dat men juist vond dat de onafhankelijkheid van het Openbaar Ministerie en de rechterlijke macht niet groot genoeg was; die zouden zich te veel gedragen als 'politieke vazallen' van de regering.⁷³ Dit terwijl populistten in het algemeen weinig ophebben met de onafhankelijke instellingen van de rechtsstaat; die doen namelijk afbreuk aan de macht van het volk.

Tot slot twee opvallende punten die samenhangen met het populisme van de CP en CD. Het eerste is dat de programma's van die partijen en de artikelen in hun partijbladen een sfeer van pessimisme ademden over de situatie in Nederland in de jaren tachtig en negentig; ze riepen een echte crisissfeer op. In de jaren tachtig was daar, gezien de diepe economische crisis, ook wel enige aanleiding toe, maar in de jaren negentig was dat veel minder het geval. De economie klom in de tweede helft van de jaren tachtig uit het dal en begon in de jaren negentig uitbundig te groeien.⁷⁴ De CP schetste in het begin van de jaren tachtig een somber beeld van Nederland: het

ging bergafwaarts. Er waren tal van problemen, zoals de hoge werkloosheid, de woningnood, de schuldenlast van de overheid, de onveiligheid op straat, de verslechterde economie, het verpeste milieu, het verknoeide sociale stelsel, en – last but not least – de Nederlandse cultuur, leefgewoontes, normen en waarden die steeds meer onder druk werden gezet door ‘belangengroepen die de Nederlandse levensstijl als “bedreigend” ervaren voor hun eigen identiteit’. De verantwoordelijkheid voor dit alles lag volgens de CP bij de ‘huidige machthebbers’, dat wil zeggen de regering en de gevestigde partijen.⁷⁵ In het begin van de jaren negentig was die analyse nog niet veel veranderd. Er was volgens de CD sprake van een ‘sterk ontwrichte maatschappelijke situatie’ en de oorzaak lag in het ‘sinds het begin van de jaren zeventig [...] voortdurend falend regeringsbeleid, gedragen door de grote politieke partijen’. Daarom waren er in de ogen van de CD vergaande maatregelen nodig.⁷⁶ Ook aan het eind van de jaren negentig, na jaren van sterke economische groei, zag de CD nog geen verbetering. Sterker nog, volgens Janmaat was de ‘totale situatie in de Nederlandse samenleving danig verslechterd’. Hij doelde daarbij op de criminaliteit, op de overheidsfinanciën en op de toenemende spanningen in de samenleving. Daarnaast constateerde hij een ‘ingrijpende beperking van de klassieke grondrechten’. De vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van drukpers waren in zijn ogen afgeschaft. Nederland was ‘niets meer of minder dan een democratische dictatuur’.⁷⁷

Een tweede opvallend aspect van het gedachtegoed van de CP en CD is het complotdenken in hun geschriften, zij het vooral in de bladen en toespraken, niet of nauwelijks in de verkiezingsprogramma’s. Complotdenken kan als volgt worden omschreven: ‘Conspiracy theories [...] are an effort to explain an event by reference to the machinations of powerful people, who have also managed to conceal their role.’⁷⁸ Het effect van complotdenken is dat het vertrouwen in de politiek, en met name in de politieke elite, wordt ondergraven. De CP en CD zagen vooral complotten rond het thema immigratie en integratie. In hun ogen had de elite, ofwel de gevestigde partijen, zonder iets aan de Nederlandse bevolking te vragen,

ingezet op een massale immigratie naar Nederland. Het doel daarvan was het opzetten van een multiculturele samenleving. Immigranten werden stelselmatig 'voorgetrokken' boven de oorspronkelijke Nederlandse bevolking. De kosten van de immigratie waren gigantisch, maar werden niet openbaar gemaakt om de bevolking niet af te schrikken.⁷⁹ Dit complotdenken past goed binnen het populisme van de CP en CD: de verdorven 'elite' zweert samen tegen het 'goede volk'.

Autoritarisme

Het autoritarisme van de CP en CD kwam vooral tot uitdrukking in de eis van een strengere bestrijding van de criminaliteit. De CP constateerde in het programma van 1982 dat het straatbeeld in Nederland de laatste twintig jaar sterk was veranderd. Er was sprake van toenemende misdaad; de politie trad niet of nauwelijks op bij ernstige verstoringen van de openbare orde, maar was onverbiddelijk bij kleine vergrijpen. De partij pleitte voor 'konsekwente doortastende maatregelen die de veiligheid van de burger verhogen en bovendien zijn rechtsgevoel optimaal respecteren'. Concreet was de CP voor het zeer streng bestraffen van drugshandel, gijzelingen en 'het illegaal binnenkomen en -halen van vreemdelingen'. Het politieapparaat moest worden gereorganiseerd om een betere misdaadbestrijding mogelijk te maken. Verder zou misbruik van sociale voorzieningen krachtig moeten worden aangepakt. Drugsverslaafden moesten verplicht afkicken en kraken moest worden tegengegaan.⁸⁰ In het programma van 1983/84 sloeg de CP een harde toon aan tegen de drugshandel; die werd 'de oorlog' verklaard. De partij wilde de noodtoestand uitroepen in de 'zogenaamde heroïne-vrijstaten' in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Er zou hard optreden moeten worden tegen verslaafden en handelaars.⁸¹ In het CP-programma van 1982 stond ook dat '[i]edere vorm van diskriminatie of opzetten hiertoe op grond van ras, geloof, geslacht en seksuele geaardheid in openbare gelegenheden' krachtdadig moest worden bestreden.⁸² Wellicht niet een voor de hand liggend punt in een CP-programma, maar voor deze partij niet onlogisch. Men was kri-

tisch over immigratie, maar zag dat niet als racistisch of discriminerend. In het CD-programma daarentegen stond geen passage tegen discriminatie; die partij was juist voor afschaffing van artikel 1 van de Grondwet.

De CD ging verder op de door de CP ingeslagen weg. In het verkiezingsprogramma van 1994 stelde men dat de omstandigheden in de gevangenissen moesten passen bij 'het gegeven dat een straf moet worden uitgezeten' – die waren kennelijk te luxueus. Verder moest de politie worden versterkt; er zou één overkoepelend politieapparaat moeten komen, een nationale politie, en die zou tevens meer bevoegdheden moeten krijgen. Tot slot pleitte de CD voor de doodstraf als zwaarste sanctie.⁸³ Dit niet onbelangrijke punt werd niet verder toegelicht in het programma. Toch kwam het niet helemaal uit de lucht vallen. Enkele jaren eerder, in 1988, was er in het partijblad *CD-actueel* een discussie gevoerd over dit onderwerp. De schrijvers – onder anderen bestuurslid Wil Schuurman en partijadvocaat L. van Heijningen – pleitten toen vóór de doodstraf voor zeer zware misdrijven, zoals moord, gijzelingen en 'sexuele misdrijven' tegen kinderen en volwassenen.⁸⁴ De CD was overigens niet in alle gevallen voor strengere straffen; de partij wenste ook een aantal regels te versoepelen, met name om de – veelgeplaagde – automobilist tegemoet te komen. Snelheidsovertredingen op de snelweg zouden pas boven de 150 kilometer per uur moeten worden beboet en het wegslepen van voertuigen of het plaatsen van een wielklem zou alleen mogen worden toegepast als het voertuig een ernstige belemmering voor het verkeer vormde.⁸⁵

Het programma van 1998 was ook op het gebied van criminaliteitsbestrijding voor een belangrijk deel een kopie van dat van 1994. Op één punt was er een opvallende toevoeging. De CD pleitte voor een aanpassing van de vuurwapenwet: 'Burgers die wegens hun werk in risicovolle situaties kunnen belanden kunnen op een bewijs van een afgegeven vergunning een vuurwapen aanschaffen.' Omdat dit punt in het programma niet is uitgewerkt, wordt niet duidelijk wat de CD precies bedoelde. In het aan het verkiezingsprogramma toegevoegde '10 punten program' stond nog de volgende

cryptische opmerking: 'Vuurwapens legaal onder de toonbank'.⁸⁶ Ook dat werd niet verder toegelicht. Wellicht kan een verklaring worden gevonden in de bijdrage van Janmaat aan de Algemene Politieke Beschouwingen van 1996. Hij stelde toen voor de Vuurwapenwet te wijzigen en het verkrijgen van vuurwapens sterk te vereenvoudigen, met name om de veiligheid in het midden- en kleinbedrijf te bevorderen, dit in verband met de vele overvallen.⁸⁷ De cd wilde kennelijk de winkeliers bewapenen – een vuurwapen onder de toonbank – zodat die eventuele overvallers weerwerk konden bieden. Een niet ongevaarlijke ontwikkeling, maar wel een die past in het wereldbeeld van de cd.

Overige thema's

Het gaat hierbij om twee thema's: het milieu (met name van belang voor de cp) en ethische onderwerpen (met name van belang voor de cd).

De cp profileerde zich ook als een groene partij.⁸⁸ Het programma van 1982 bevatte een uitgebreid en gedetailleerd hoofdstuk over het milieu. De belangrijkste uitgangspunten van de partij waren het principe dat de vervuiler betaalt, kleinschaligheid in de ruimtelijke ordening, hergebruik van energie en materiaal en 'verantwoordelijk zijn voor al wat leeft'. Dat was een verhaal dat ook wel bij andere partijen kon worden aangetroffen, maar de kern zat voor de cp in de koppeling van het milieubeleid aan het bevolkingsbeleid. 'Iedere inwoner meer', stond er in het programma, 'betekent weer meer productie en/of consumptie en in ieder geval meer vervuiling' en dat terwijl er al sprake was van een 'algehele ekologische ontwiching van ons leefklimaat'.⁸⁹ Opvallend zijn de vele verwijzingen in de cp-programma's naar kleinschaligheid; mogelijk zijn die geïnspireerd door de econoom E.F. Schumacher, naar wie ook een van de stichtingen van de cp is genoemd.⁹⁰ Het milieu was een belangrijk thema voor de cp, vandaar dat zij ook een speciale folder uitbracht met de 'Tien groene punten van de Centrumpartij'. In die folder werd benadrukt dat de laatste jaren 'de janboel [...] alleen maar groter is geworden': gifvondsten, een propvol land, de bio-in-

dustrie. De CP zou daar wat aan willen veranderen en ‘ernst [willen] maken met een ekologisch bewust beleid en de dierenbescherming’. In deze folder koppelde de CP milieu aan immigratie: ‘Overbevolking schaadt het milieu: dus eisen wij immigratiestop, bevordering remigratie en een verstandige bevolkingspolitiek.’⁹¹ De toonzetting in de folder is dus aanmerkelijk scherper dan in het programma; in het programma gaat het om een koppeling van milieu en bevolkingsbeleid, in de folder gaat het ook om een koppeling van milieu en immigratie.

Ook de CD vond de zorg voor het milieu van het grootste belang. In het programma van 1994 stond dan ook dat ‘[d]e regering [...] waar dan ook maatregelen [moest] treffen om bescherming van en verbetering van het milieu na te streven’. Concreet stelde de partij een verbod op spuitbussen en op giflozingen voor. Ook hechtte de CD sterk aan dierenbescherming; de partij wilde het onverdoofd ritueel slachten verbieden en dierproeven aan banden leggen.⁹² Ondanks deze mooie woorden had het milieu binnen de CD een minder hoge prioriteit dan bij de CP. Volgens Janmaat was het milieubeleid voor de overheid vooral een excuus om de burger extra te belasten.⁹³ In de weinige artikelen over het milieu in de partijbladen werd op dat thema voortgeborduurd. In 1989 schreef Janmaat in het partijblad *CD-actueel* naar aanleiding van de regeringsverklaring van het kabinet-Lubbers III dat de CD het milieubeleid van het kabinet afwees en tegen de daarmee samenhangende nieuwe heffingen op automobilisten was; dat ging toch vooral om ‘plagerij van autobezitters’. In hetzelfde nummer van *CD-actueel* stond een artikel met als titel: ‘Het milieu als melkkoe’.⁹⁴ Dat vatte het standpunt van de CD treffend samen.

De CP ging in haar verkiezingsprogramma’s niet in op ethische onderwerpen. En ook de CD deed dat in de programma’s van vóór 1994 nauwelijks. In die tijd veel bediscussieerde zaken als abortus en euthanasie kwamen niet of nauwelijks aan de orde. Wel verschenen er zo nu en dan artikelen in de partijbladen over het gezin als hoeksteen van de samenleving.⁹⁵ In het programma van 1994 kreeg

de CD meer aandacht voor ethische onderwerpen; de partij profileerde zich als ethisch conservatief en bepleitte het beschermen van traditionele waarden. De CD wilde geen 'harde pornografische programma's' en minder geweld op de Nederlandse televisie; verder wilde men echtscheiding moeilijker maken.⁹⁶ In het programma van 1998 pleitte de partij daarnaast voor een gezinsbeschermend beleid.⁹⁷

Tot besluit

In de ideologie van radicaal-rechtse partijen komt een beperkt aantal thema's steeds terug: nationalisme, xenofobie, populisme en autoritarisme. Dat ging ook op voor de CP en CD. De standpunten op het gebied van immigratie en integratie van die partijen waren ingebed in hun nationalisme. Met de leuze 'Nederland voor de Nederlanders' kwamen zij op voor het belang van Nederland en dat van de oorspronkelijke Nederlanders. Ze streefden naar een monocultureel Nederland, waarbij immigranten de keuze hadden tussen assimilatie en vertrek. Het populisme van de CP en CD uitte zich in kritiek op de 'slechte' elite. De regering voerde een 'Anti-Nederlandse Beleid'⁹⁸ en het 'goede volk', dat wil zeggen de gewone, oorspronkelijke Nederlander, was daarvan de dupe. De invloed van de regering en de grote gevestigde partijen moest worden gepareerd met meer democratie, onder meer door het invoeren van referenda. Het autoritarisme van de CP en CD kwam vooral tot uitdrukking in de wens tot een strengere bestrijding van de criminaliteit. In de elkaar opvolgende programma's deed men er steeds een schepje bovenop; in 1994 pleitte de CD voor de invoering van de doodstraf voor bepaalde zeer zware misdaden.

In het CD-programma van 1994 was het thema immigratie en integratie prominent aanwezig; in maar liefst dertien van de twintig hoofdstukken kwamen punten voor die hierop betrekking hadden. Ook uit een kwantitatieve analyse van de tekst van dat programma blijkt dat het vooral ging over dit thema, namelijk in bijna een kwart van de paragrafen. De CD kan dus met recht een anti-immigratie-

partij genoemd worden. Voor de CP is het beeld minder duidelijk. Die partij zette zich in het programma van 1982 af tegen immigratie en was voorstander van remigratie, maar dat was zeker niet het prominentste onderwerp, dat was sociaaleconomisch beleid. In nog geen 9 procent van de paragrafen werd aandacht besteed aan immigratie en integratie.⁹⁹ Hierbij moet wel worden aangetekend dat in de propaganda van de CP het thema immigratie een belangrijkere rol speelde en dat de toon op dit punt scherper was dan in het programma. De Binnenlandse Veiligheidsdienst schreef hierover in 1981: 'Het tamelijk gematigde partijprogramma ten spijt plaatst de partij advertenties en geeft stickers uit waarvan de tekst op zijn minst zeer provocerend kan worden genoemd.'¹⁰⁰

Hoe kan deze opmerkelijke discrepantie tussen het relatief gematigde programma en de scherpe en provocerende propaganda van de CP worden verklaard? Het eerste tienpuntenprogramma en het programma van 1982 van de CP zijn geschreven door de oprichter en partij-ideoloog, Henry Brookman; hij was ook de schrijver van een belangrijk deel van de artikelen in de CP-bladen. Brookman had een tienpuntenprogramma opgesteld met daarin aandacht voor het milieu, ontwapening, immigratie en het referendum. Hij benadrukte dat hij niets had tegen buitenlanders; het ging hem alleen om de aantallen. Brookman wilde van de CP geen one-issuepartij maken die zich voornamelijk zou concentreren op het thema immigratie en integratie. Maar volgens hem weigerde Janmaat dat punt te laten vallen, want dan zou de CP eindigen als DS'70, een fatsoenlijke partij waar niemand op stemde.¹⁰¹ Janmaat kende als politicoloog waarschijnlijk het belang van het *issue ownership*, het 'eigenaar' zijn van een aansprekend politiek thema. Hij vertegenwoordigde de CP naar buiten, met als gevolg dat die partij zich in de Tweede Kamer en in de media vooral profileerde op het anti-immigratiethema. In de CD bepaalde Janmaat de koers, wat ertoe leidde dat deze partij volledig in het teken stond van het thema immigratie en integratie: in de programma's, in de partijbladen, in de media en in het parlement.

Volgens de politicologen Van Spanje en Van der Brug bleven

anti-immigratiepartijen die werden uitgesloten, bijvoorbeeld door een cordon sanitaire, radicaal. Niet uitgesloten anti-immigratiepartijen werden in de loop van de tijd juist minder radicaal, omdat ze zo wilden laten zien klaar te zijn voor samenwerking met gevestigde partijen.¹⁰² Gold dat ook voor de CP en CD? De CP had in 1982 een tamelijk gematigd programma. Mogelijk speelde hierbij een rol dat die partij in het begin van de jaren tachtig nog hoopte op samenwerking met gevestigde partijen. Die hoop vervloog echter snel. Voor de CD was duidelijk dat samenwerking met andere partijen uitgesloten was. In vergelijking met de CP was er, wellicht mede door deze uitsluiting, sprake van radicalisering. De CP was in het programma van 1982 tegen immigratie en voor remigratie en kende daarnaast andere speerpunten. De programma's van de CD daarentegen stonden (bijna) volledig in het teken van het thema immigratie en integratie en gingen daarbij duidelijk verder dan die van de CP. De CD-programma's van 1989, 1994 en 1998 vertoonden een sterke gelijkenis; wel werd de lijst van maatregelen om de ontwikkeling van een multiculturele samenleving te bemoeilijken steeds langer. De CD was en bleef een radicale partij.